

مطالعه تطبیقی کنترل تحت نظرگاه پلیسی در حقوق ایران و فرانسه^۱

علی القاصی مهر، علی جانی پور، شهرام ابراهیمی^۲

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۰/۰۱ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۱/۱۵

چکیده

زمینه و هدف: تحت نظر، همانند حبس، چه در حقوق ایران و چه در حقوق فرانسه، گاهی به‌عنوان یک اقدام سالب آزادی در مدت زمان مشخص در فرایند کیفری، و گاهی به‌عنوان یک محل و مکان برای نگهداری فرد با‌عنوان تحت نظرگاه با هدف رعایت حداقل‌های حقوق بنیادین، قابل مطالعه است. هدف مقاله حاضر، بررسی حقوق کیفری کنترل تحت نظرگاه پلیسی در دو کشور ایران و فرانسه است. **روش:** تحقیق حاضر، از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی-تحلیلی است. برای گردآوری داده‌ها نیز از ابزار فیش‌برداری استفاده شده است.

یافته‌ها و نتایج: به‌موجب یافته‌های تحقیق، حقوق متهم تحت نظر اگرچه در قانون آیین دادرسی کیفری به نسبت ارتقاء یافته و با تضمین‌هایی همراه شده است، ولی محل نگهداری متهم تحت نظر، شرایط اساسی یک تحت نظرگاه و کنترل آن برای پیشگیری از نقض حقوق بنیادین وی، کمتر توجه قانون‌گذار را به خود جلب کرده است. نتایج تحقیق نشان داد که برای اطمینان از نقض نشدن حقوق انسانی و پیشگیری از تعرض به آن، کنترل‌های انسانی و فنی، امری ضروری است. گونه‌شناسی کنترل، کنش‌گران کنترل، شیوه کنترل و آثار آن، از جمله یافته‌های مقاله حاضر است.

کلیدواژه‌ها

تحت نظرگاه، پلیس، حقوق بنیادین، کنترل، متهم تحت نظر.

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکتری آقای علی القاصی مهر با عنوان «حقوق بنیادین متهم تحت نظر در حقوق

کیفری ایران و اسناد بین‌المللی» در دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج است.

۲. دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج.

رایانامه: alghasi1203@gmail.com

۳. عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج. (نویسنده مسئول).

رایانامه: ali.janipour2018@gmail.com

۴. عضو هیئت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز.

مقدمه و بیان مسئله

براساس بند «د» ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی نحوه ایجاد، اداره و نظارت بر بازداشتگاه‌های انتظامی، «تحت نظرگاه»، مکانی است که متهمان حسب مورد به دستور مقام قضایی یا در جرایم مشهود به موجب قانون براساس گزارش‌های کتبی ضابطان و مقامات ذیصلاح قانونی تا تسلیم به مقام قضایی و حداکثر تا مدت ۲۴ ساعت در آن محل نگهداری می‌شوند. بدین ترتیب، برخلاف بازداشتگاه انتظامی که براساس شرایط و معیارهای سازمان زندان‌ها اداره می‌شود و مدیرکل زندان‌های استان، روسا و مسئولان واحدهای حفاظت اطلاعات و بازرسی نیروی انتظامی موظف‌اند به صورت نوبه‌ای و مستمر از آن بازدید به عمل آورند، تحت نظرگاه از کنترل سازمان زندان‌ها خارج است. موضوع شرایط مکان نگهداری افراد تحت نظر، مدت‌هاست چه در حقوق ایران و چه فرانسه، با هدف منطبق ساختن آن با حداقل‌های حقوق متهم، مورد توجه نهادهای نظارتی، قضایی و نیز اداری مستقل قرار گرفته است. برای نمونه، براساس گزارش نهادهای متولی کنترل تحت نظر در فرانسه، وضعیت محل نگهداری افراد مظنون در ایستگاه‌های پلیس و کلانتری‌های دورافتاده، متناسب با شأن و کرامت انسانی افراد تحت نظر نیست، ماموران آموزش لازم را ندیده‌اند، مراقبت‌های پزشکی در شب کافی نیست، فضای نگهداری محدود، پتوهای توزیع شده غیربهداشتی و آلوده و با امکان استفاده هم‌زمان توسط چند نفر است، و کلای دادگستری نیز کمتر مایل هستند در این اماکن حاضر شوند. به عبارت دیگر، شرایط این محیط با معیارهای اسناد بین‌المللی مرتبط و از جمله به‌عنوان مثال با معیارهای «کمیته پیشگیری از خشونت و رفتارهای غیرانسانی و تحقیرکننده» سازگار نیست. این کمیته در سال ۱۹۹۳، گزارشی را درخصوص شرایط نگهداری افراد در تحت نظرگاه‌های پلیس منتشر کرد و از فرانسه خواست تا خود را با اصول بنیان‌گذار شورای اروپا منطبق کند. زیرا افراد تحت نظر دارای حقوق بنیادینی هستند که به صراحت اسناد داخلی و بین‌المللی تعریف شده و رعایت آن الزامی است. برخی از این حقوق از جمله حق بر پرهیز از شکنجه و رفتار تحقیرآمیز و نیز حمایت از تمامیت جسمانی و روانی، جزء کرامت انسانی فرد بوده و تحت هیچ شرایطی مشمول تحدید یا تعلیق نیست. در ایران نیز، تراکم و تنوع فعالیت ضابطان

دادگستری در قانون و نیز فشار کار و تنش ناشی از این حرفه در عمل، ناخواسته موجب تشدید این وضعیت و گاهی نقض حقوق بنیادین افراد تحت نظر در تحت نظرگاه و یا تهدید حق حیات آنان منتهی شده است. در فرانسه، به دنبال محکومیت‌های متعدد و تحت تاثیر اسناد بین‌المللی ناظر به حمایت از حقوق بشر، این کشور، سازوکارهایی را برای کنترل بیشتر و پیشگیری از تعرض به کرامت انسانی و تمامیت جسمانی و روانی افراد تحت نظر پیش‌بینی کرد، هرچند کاستی‌هایی هم‌چنان وجود دارد.

کنترل نسبی تحت نظرگاه در ایران، بیشتر از گذر سازوکارهای رسمی و دولتی و درون سیستمی صورت می‌پذیرد که در صورت پیش‌بینی امکان نظارت توسط نمایندگان مجلس یا به‌طور کلی یک نهاد خارج از تشکیلات ضابطان، می‌توان به کاهش احتمال نقض حقوق متهمان کمک کرد. نظارت و کنترل به‌طور کلی می‌تواند یا از گذر حضور نیروی انسانی یا با توسل به فناوری‌های نوین شفاف‌سازی و جلوگیری از نقض مقررات صورت پذیرد. این نوع تدابیر از یک سو موجب محدود شدن امکان سوءاستفاده کنشگران تحقیقات پلیسی می‌شود و از سوی دیگر به جمع‌آوری و حفظ ادله در صورت شکایت ذینفع کمک می‌کند.

مبانی نظری

نظارت و کنترل: کنترل به‌طور کلی به دنبال ارائه این پیام به بزهکار بالقوه است که در صورت گذر از اندیشه به عمل، مشاهده و دستگیر خواهد شد. بنابراین، با القای این حس و انتقال پیام، بزهکار با توجه به خطر دستگیری یا شرمساری ناشی از احتمال مشاهده شدن، به تردید می‌افتد. مراقبت و کنترل، در واقع، یکی از عناصر سازوکار کنترل اجتماعی سنتی و مشتمل بر قواعد و ضمانت اجرا است؛ بدین ترتیب که یک مقام یا نهاد یک قاعده وضع می‌کند؛ از طریق مراقبت، از رعایت آن مطمئن می‌شود و نقض‌کنندگان آن را مجازات می‌کند. بنابراین سه عنصر «فقدان قاعده و قانون»، «مراقبت فاقد مینا» و «اعمال ضمانت اجرای ناعادلانه» مطرح است. بدون مراقبت، جرایم کشف نخواهد شد و بدون ضمانت اجرا، کسی رعایت قواعد را جدی نخواهد گرفت. گاهی پیش می‌آید که یک مراقبت بدون ضمانت اجرا به‌طور موقت در انصراف بزهکاران مؤثر واقع می‌شود ولی، مراقبانی که به مشاهده بدون واکنش، اکتفا

می‌کنند، به مرور زمان، این حس را ایجاد می‌کنند که این قاعده یا قانون لازم‌الاجرا نیست. موقعیت‌هایی که احتمال ارتکاب جرم در آن زیاد است، باید تحت یک مراقبت و کنترل دقیق باشند. در این حالت بزهکاران، به هنگام ارتکاب، خطر دستگیری را بالا احساس و از ارتکاب جرم منصرف می‌شوند.

کنترل و مراقبت توسط نیروی انسانی و نیز سامانه‌های الکترونیکی از قبیل دوربین، هشداردهنده‌ها و آشکارسازها احتمال دستگیری و مجازات را افزایش می‌دهد و نشان می‌دهد که این موقعیت مورد حمایت و تحت مراقبت قرار دارد (ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۱۱۰). از طریق کنترل می‌خواهیم از آنچه می‌گذرد مطلع شویم. به عبارت دیگر از گذر این تدبیر به دنبال پیشگیری و شناخت جرم احتمالی هستیم و اغلب نیز این امر برای پیشگیری کفایت می‌کند، زیرا مجرم از انجام اشتباه بیزار است. بنابراین تا زمانی که زیر نظر است، آرام و بدون اقدام خواهد ماند. در واقع نگاه و استمرار، بازدارنده است. تنوع گونه‌های مراقبت، شاهد و دلیل حضور فراگیر آن است. مراقبت و کنترل، خطر ارتکاب جرم را برای مجرم بالا می‌برد (جندلی، ۱۳۹۵: ۸۸) و اولین نتیجه آن، بازدارندگی وضعی است؛ یعنی با ایجاد خطر بیشتر در وضعیت پیش‌جنایی به ارباب بزهکاران بالقوه پرداخته می‌شود. این کنترل اگر چه معمولاً در حوزه حق بر امنیت شهروندان در برابر بزهکاران و به‌ویژه جرایم علیه اشخاص و اموال صورت می‌گیرد، ولی مانع از طرح آن نسبت به حق بر تامین (حق شهروندان بر تامین در برابر تعرضات احتمالی کارگزاران و ضابطان)، به‌ویژه در خصوص رعایت حقوق بنیادین متهمان در تحت نظرگاه، که مستعد نقض حقوق انسانی است، نیست.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر، از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ روش، تحلیلی-توصیفی است. روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و فیش‌برداری از قوانین، کتب، مجلات، مقالات و آرای محاکم قضایی در ایران و فرانسه است و در این راستا قوانین موضوعه مربوطه مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

ابزارهای انسانی کنترل: به‌طور کلی دو روش برای اطمینان از نقض نشدن حقوق کرامت انسانی و پیشگیری از نقض حقوق بنیادین فرد تحت نظر وجود دارد. روش اول، عبارت است از بازدیدهای دوره‌ای یا سرزده از اماکن تحت نظر توسط مقامات رسمی و دولتی و روش دوم بیشتر از گذر حق بر معاینه متهم - به تعبیر دیگر مظنون - توسط متخصصان صورت می‌گیرد.

بازدید اماکن تحت نظر توسط مقامات ذی صلاح رسمی دولتی: شرایط مادی و فیزیکی تحت نظر معمولاً مورد انتقاد متهمان، و کلا و کانون‌های مدافع حقوق افراد تحت نظر است (هاگسان و ریچ، ۱۹۹۵: ۳۱۹). قانون نیز در خصوص تامین حداقل‌های انسانی در این نوع محیط‌ها ساکت است. این وضعیت البته نباید موجب شود تحت نظر فقط براساس میل کنش‌گران تحقیقات و بازداشت پلیسی ادامه یابد. به عبارت دیگر باید به گونه‌ای اقدام کرد که همیشه امکان یک نگاه مستقل بیرونی برای ارزیابی شرایط فیزیکی، به‌ویژه بهداشتی - امنیتی که تدابیر تحت نظر در آن جریان می‌یابد، وجود داشته باشد. زیرا چگونگی تعامل میان محیط تحت نظر با فرد، بر حسب نوع تجربه و برداشت و نیز نحوه رفتار کنش‌گران تحقیقات پلیسی می‌تواند موجب تنبه و بازپذیر شدن مرتکب و یا برعکس سبب ضداجتماعی شدن و تقویت گرایش‌های مجرمانه وی شود (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۸: ۱۷). به عبارت دیگر با برخورد و رفتار قانونی - اخلاقی - انسانی ضابط و محیطی که منطبق با کرامت انسانی متهم است و امروزه از شاخص‌های «حکمرانی خوب» یا «حکومت تدبیر» محسوب می‌شود (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۸: ۹) می‌تواند زمینه اصلاح و بازپروری وی را فراهم کند. این امر البته مستلزم نظارت و بکارگیری ضابطانی است که از یکسو گفتمان و جهت‌گیری‌های قانون‌گذار از جمله هفت ماده نخست قانون آیین دادرسی کیفری که رفتار و اقدامات کرامت‌مدار را در نهادهای مختلف عدالت کیفری تکلیف می‌کند و خوب است با هدف ارتقای فرهنگ حقوق شهروندی و یادآوری حقوق متهم، بزه دیده و جامعه به کنش‌گران عدالت کیفری، روی تابلوهای بزرگ طراحی و در سردر ورودی کلانتری‌ها، نهادهای ضابطان خاص، زندان‌ها،

دستگاه‌های مختلف قضایی و شبه قضایی (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۶: ۶۲۳) نصب شود را درک کرده و از سوی دیگر، با تحولات علوم جنایی حقوقی و تجربی، به‌ویژه جرم‌شناسی آشنا باشند. بدین ترتیب، شایسته است این اماکن توسط دادستان و در صورت لزوم توسط نمایندگان مجلس با هدف اصلاح روش‌ها و انطباق آنها با مقررات، مورد بازدید قرار گیرد، هرچند این نوع بازدید، به دلیل مشغله فراوان متولیان آن، منظم صورت نمی‌پذیرد.

کنترل بدون اطلاع قبلی توسط دادستان: براساس ماده ۹-۶۳ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، دادستان از اختیار کنترل شرایط اجرای تحت نظر در حوزه قضایی خود برخوردار است. این اختیار که به‌صراحت در اصلاحیه ۱۹۹۳ پیش‌بینی شده، تا حدود زیادی جنبه نظری داشت. به‌منظور اجرایی و اثربخش کردن این تدبیر، قانون ۱۵ ژوئن سال ۲۰۰۰، پیش‌بینی کرد که دادستان هر زمان که لازم تشخیص دهد و حداقل یکبار در هر سه ماه، نسبت به بازدید اقدام کند. بر همین اساس دادستان، دفتری برای ثبت دفعات بازدید از تمام واحدهای تحت نظر حوزه قضایی خود مهیا خواهد کرد.

در حقوق ایران، دادیاران دادرسی انتظامی قضات، بازرسان قضایی سازمان بازرسی کل کشور، روسای حفاظت اطلاعات قوه قضائیه در استان‌ها و هریک از قضات دادرسی و دادگاه‌ها، به‌ویژه دادستان‌ها که از نقض حقوق شهروندی به تناسب وظایف محوله آگاه شوند، موظف‌اند با قید فوریت رئیس کل دادگستری استان را با فرستادن گزارش کتبی آگاه کنند. همچنین، براساس ماده ۱۷ آیین‌نامه اجرایی نحوه ایجاد، اداره و نظارت بر بازداشتگاه‌های انتظامی، «دادستان‌ها و رؤسای حوزه‌های قضایی بخش‌ها یا نمایندگان آنان موظف‌اند بر تحت نظرگاه‌های کلانتری‌ها و پاسگاه‌ها و نحوه و مدت نگهداری افراد و رعایت حقوق شهروندی در این اماکن نظارت کنند». هدف از این بازدید، بررسی میزان انطباق محل نگهداری افراد تحت نظر با موازین کرامت انسانی و حقوق شهروندی است. بنابراین در صورت نقض این حقوق، مرتکب به استناد ماده ۷ و ۶۳ قانون آیین دادرسی کیفری، ضمن جبران خسارات وارده، به تناسب به مجازات مقرر در ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی (کتاب تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵/۴/۴ و یا سه ماه تا یک سال انفصال از خدمات دولتی محکوم می‌شود.

همچنین، دبیرخانه هیئت نظارت مرکزی حقوق شهروندی نیز به استناد تبصره ماده ۳ دستورالعمل اجرایی بند ۱۵ قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی نسبت به انتشار عکس و هویت نقض‌کنندگان حقوق شهروندی پس از قطعیت یافتن احکام آنان در رسانه‌های گروهی، جراید کثیرالانتشار و پایگاه اطلاع‌رسانی اقدام می‌کند. در حقوق فرانسه چنانچه دادستان یک تحت نظرگاه را فاقد حداقل‌های اساسی حقوق متهم تشخیص داد بلافاصله آن را به وزارت دادگستری برای یافتن راه حل مناسب و تامین حداقل‌های مادی، منعکس خواهد کرد. وزارت دادگستری در نهایت مجموع این گزارش‌ها را برای انتشار عمومی آماده خواهد ساخت. به‌طور کلی در عمل، ممکن است ضابطان چنین تصور کنند که پیش‌بینی امکان این نوع بازدید، به نوعی از بی‌اعتمادی و بدگمانی نسبت به آنان حکایت می‌کند و بنابراین تلاش می‌کنند این بی‌اعتمادی را با انجام با تاخیر تحقیقات پاسخ و بدین طریق واکنش یا پیام خود را منتقل کنند، ضمن اینکه تدبیر مقامات قضایی در تکمیل به موقع تحقیقات، برقراری یک رابطه مناسب و مثبت با ضابطان برای پیشبرد تحقیقات است. باید خاطر نشان ساخت مصلحت‌اندیشی دادستان و بیتوجهی به نقض اصول دادرسی منصفانه به بهانه ملاحظات شغلی، به نوبه خود می‌تواند از طریق معرفی یک کشور به‌عنوان ناقض اصول دادرسی عادلانه، نظام سیاسی را در سطح بین‌الملل با بحران مشروعیت روبرو و به‌طور غیرمستقیم در درازمدت هزینه‌های سیاسی مختلفی را برای کشور در روابط با دیگر کشورها و نیز مردم خود به‌وجود آورد، زیرا یکی از معیارهای حفظ ارتباط با دیگر کشورها، میزان پایبندی به اجرای واقعی این اصول است.

کنترل توسط هیات‌های نظارت بر حفظ حقوق شهروندی: بند ۱۳ قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی، محاکم و دادسراها را موظف ساخته است بر بازداشتگاه‌های نیروهای ضابط یا دستگاه‌هایی که به‌موجب قوانین خاص وظایف آنان را انجام می‌دهند نظارت جدی کنند. به‌منظور اجرایی کردن این نظارت، بند ۱۵ همین قانون رئیس قوه قضائیه را موظف ساخته است هیئتی در همین خصوص تشکیل دهد. در همین راستا، دستورالعمل اجرایی بند ۱۵ این قانون، در دو سطح ملی و استانی تشکیل هیئت نظارت مرکزی

و هیئت نظارت و بازرسی استان را با شرح وظایف مختلف از جمله اعزام گروه‌های بازرسی ویژه به دستگاه‌های مشمول این دستورالعمل را پیش‌بینی کرده است. هیئت نظارت مرکزی براساس بند «ز» ماده سه این دستورالعمل تکلیف دارد از یک‌سو هر سه ماه یک‌بار گزارش در خصوص روند اجرای قانون در کشور را تهیه و هر شش ماه یک‌بار چگونگی اجرای آن را به اطلاع مردم برساند که به‌نظر می‌رسد چنین گزارشی تاکنون به اطلاع مردم نرسیده است. در سطح استان نیز رئیس هیئت نظارت و بازرسی استان به استناد ماده هفت دستورالعمل، اعضاء هیئت را در گروه‌های دو یا سه نفره با حکم مأموریت به مراجع قضایی، انتظامی و سایر دستگاه‌های مشمول این دستورالعمل برای انجام بازرسی و تکمیل پرسشنامه‌هایی که به این دستورالعمل پیوست است، اعزام می‌کند.

این گروه‌ها می‌توانند ضمن ملاحظه پرونده‌ها، دفاتر و پیشینه‌های قضایی و اداری، بازدید از بازداشتگاه‌ها و مصاحبه با افراد و چگونگی حفظ و رعایت حقوق شهروندی را بررسی کرده و گزارش لازم را طبق مفاد این دستورالعمل تهیه کنند. بدین ترتیب این دسته اجازه دارند با کلیه افراد بازداشت شده و زندانی و سایر افرادی که لازم بدانند، ملاقات و مصاحبه کرده و از پرونده‌ها، دفاتر و تمامی پیشینه‌های قضایی و اداری مربوط به موضوع رونوشت و تصویر تهیه کنند. گروه‌های نظارت و بازرسی استان در صورت مشاهده نقض آشکار حقوق شهروندی از قبیل رفتار خشونت‌آمیز و تحقیر افراد به گونه‌ای که ادامه آن آثار جبران‌ناپذیری در پی داشته باشد، باید بی‌درنگ موضوع را حسب مورد به قاضی دادگاه یا دادستان مربوط اعلام کنند. اعلام گروه نظارت و بازرسی در این گونه موارد حکم گزارش موثق را داشته و مقام‌های قضایی یادشده مکلف به رفع اثر از نقض حقوق شهروندی هستند. به‌عنوان مثال، در اجرای همین تکلیف، هیئت استانی نظارت بر حفظ حقوق شهروندی استان فارس در سال ۱۳۹۵، پس از بازرسی یکی از تحت نظرگاه‌های این حوزه قضایی گزارش کرد: تحت نظرگاه سیستم تهویه ندارد، سیستم گرمایشی، یک دستگاه بخاری گازی درون تحت نظرگاه است، سیستم سرمایشی آن پنکه سقفی درون تحت نظرگاه است و چنین سیستم گرمایشی و سرمایشی بسیار خطرناک است، سرویس بهداشتی درون تحت نظرگاه از اتاق استراحت به‌طور کامل تفکیک

نشده که با توجه به فقدان سیستم تهویه موجب استشمام بوی متعفن می‌شود و وضعیت آن از لحاظ نور و روشنایی نامطلوب است.

کنترل توسط مقام اداری مستقل: همچنین، قانون‌گذار فرانسه در سال ۲۰۰۷ در راستای تعهدات ناشی از پروتکل اختیاری «کنوانسیون علیه شکنجه و رفتارهای موهن» مصوب ۱۸ دسامبر ۲۰۰۲ مجمع عمومی سازمان ملل، رفع ایرادات مربوط به شرایط تحت نظرگاه‌ها و نیز افزایش کارآمدی بازدیدهای دوره‌ای، از سال ۲۰۰۷، یک مقام مستقل اداری برای تکمیل این نوع کنترل و افزایش کارآمدی آن پیش‌بینی کرد. قانون‌گذار تلاش کرد تاخیر خود در حمایت از حقوق افراد تحت نظر را از این طریق جبران کند. در واقع مقنن، یک پست اداری مستقل پیش‌بینی کرد تا دارنده آن، برای پیشگیری از تعرض به حقوق بنیادین افراد محروم از آزادی، هر زمان بتواند در تمام سرزمین، از محل تحت نظر، بازداشتگاه و زندان بازدید کند. ماموریت اولیه این مقام کنترل‌کننده اطمینان از رفتار انسانی و توأم با رعایت کرامت انسانی فرد تحت نظر یا بازداشت است. زیرا در صورت ارتکاب رفتارهای خلاف کرامت انسانی نسبت به متهمان تحت نظر، نوعی بدبینی نفرت‌آلود نسبت به نهادهای کیفری و درنهایت به حاکمیت در فرد تحت بازجویی و خانواده وی ایجاد می‌شود. بر همین اساس، این مقام اداری برای انجام کنترل به صورت مستقل، از تضمینات مختلفی برخوردار است. از جمله اینکه از هیچ مقامی دستور نخواهد گرفت و به خاطر عقایدی که در راستای انجام این وظیفه بیان می‌کند، تحت تعقیب قرار نخواهد گرفت. وی با آزادی عمل، هر مکانی را مورد نظر داشته باشد انتخاب خواهد کرد. این بازدید می‌تواند سرزده و یا با اطلاع قبلی باشد. مقامات متصدی اماکن تحت نظر حق مخالفت با این بازدید را نخواهند داشت، مگر با استناد به وجود شرایط خاص مربوط به امنیت عمومی، دفاع ملی، بلایای طبیعی یا ایجاد اختلال شدید در محل بازدید. مقام کنترل‌کننده از اختیارات وسیع برخوردار بوده و برای انجام تحقیقات خود می‌تواند در هر ساعت از شبانه‌روز بدون محدودیت از همه بخش‌ها بازدید و وسایل و تجهیزات مورد استفاده روزانه افراد تحت نظر را مورد آزمایش قرار دهد. وی برخلاف نمایندگان می‌تواند بدون محدودیت و به انتخاب خود با افراد تحت نظر جلسه تشکیل دهد. محتوای این جلسه و

مذاکرات البته محرمانه خواهد بود. ایراد این روش این است که پیشنهادات متعاقب این کنترل، ضمانت اجرا ندارد، هرچند نتیجه تحقیق و پیشنهادات از طریق وزیر دادگستری در اختیار رییس‌جمهور قرار خواهد گرفت و سالانه به صورت عمومی منتشر خواهد شد.

در ایران، با وجود اهمیت و لزوم اجرای موازین و اصول حقوق بشر ناظر به اقدامات سلب آزادی و محل اجرای این تدابیر، قانون آیین دادرسی یا آیین‌نامه سازمان زندان‌ها درخصوص ارزیابی یک نهاد مستقل از وضعیت موجود محل نگهداری متهمان تحت نظر ساکت است. با این حال، بندت (شماره ۳) ماده ۱۱۳ قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی برای رفع نگرانی‌های ناشی از وضعیت حاکم بر محیط‌های سلب آزادی، سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور را مکلف ساخته است ضمن آگاهی دادن به مقامات قضائی درخصوص وضعیت آمار زندانیان و فضای آزاد زندان، ظرفیت پذیرش زندانیان را به صورت برخط (آنلاین) و با رعایت جوانب امنیتی در اختیار مقامات قضائی صلاحیت‌دار قرار دهد تا قضات با لحاظ ظرفیت اعلام شده و تناسب قرار تأمین، از صدور قرارهای تأمین منتهی به بازداشت و یا احکام حبس جز در موارد ضروری به موجب قوانین مربوط خودداری و با رعایت قوانین مربوط از تأسیس‌های جدید کیفری مانند تعلیق تعقیب یا مجازات، تعویق صدور حکم، آزادی‌های مشروط و مجازات‌های جایگزین حبس استفاده کنند. در همین راستا، ماده ۱۷ دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها مصوب ۹۵/۶/۱۷ رئیس قوه قضائیه، مبتنی بر اعطای مرخصی در مورد محکومیت‌های درجه ۷ و درجه ۸ قابل توجه است که با جدیت و حساسیت اجرا می‌شود.

کنترل اماکن تحت نظر توسط نمایندگان مجلس: براساس قانون ۱۵ ژوئن و نیز ماده ۷۱۹ ق. آ. د. ک فرانسه، نمایندگان مجلس می‌توانند در هر زمان از اماکن تحت نظر بازدید کنند. همان‌طور که آیین‌نامه اجرایی این قانون تصریح دارد، هیچ محدودیتی در اعمال این حق توسط نمایندگان وجود ندارد. بنابراین این بازدید می‌تواند در شب، روزهای تعطیل و بدون اطلاع قبلی صورت گیرد. البته محرمانه بودن تحقیق، مانع از تماس این دسته با افراد تحت نظر یا استماع اظهارات و یا اطلاع از محتوای صورتجلسه تحت نظر است (پاولوتسکی، ۲۰۱۱:

۱۰۱). این منع البته شامل مقام اداری مستقل که شرح آن گذشت نمی‌شود. از آنجایی که از یک سو، طبق اصل ۷۶ قانون اساسی، مجلس شورای اسلامی حق تحقیق و تفحص در تمام امور کشور را دارد و از سوی دیگر، براساس اصل ۷۱ قانون اساسی مجلس شورای اسلامی، در عموم مسایل در حدود مقرر در قانون اساسی می‌تواند قانون وضع کند، پیش‌بینی امکان‌ناپذیر نمایندگان از تحت نظرگاه و یا به‌طور کلی محیط‌های محل اجرای تدابیر سلب آزادی در قانون عادی، می‌تواند در ارتقاء سطح کیفی این اماکن و صیانت از حقوق افراد محروم از آزادی نقش موثری ایفا کند.

کنترل توسط پزشک: پزشک به دو صورت می‌تواند در این خصوص موثر واقع شود. از یک سو اعلام نظر در خصوص امکان ادامه حضور فرد در محل تحت نظر؛ در این صورت یک گواهی پزشکی مبنی بر سلامت فرد صادر خواهد کرد. این گواهی می‌تواند در صورت شک‌نجه جسمانی به‌عنوان دلیل مورد استفاده قرار گیرد. از سوی دیگر وی یک شاهد بر شرایط و محل نگهداری فرد تحت نظر تلقی می‌شود. قانون آیین دادرسی کیفری ایران در ماده ۵۱، معاینه فرد تحت نظر را از یک سو به درخواست شخص تحت نظر یا یکی از بستگان نزدیک وی منوط کرده است و از سوی دیگر پزشک مورد بحث را به تعیین دادستان واگذار کرده است. بهتر این بود قانون‌گذار از یک سو به آثار نتیجه معاینه پزشک بر امکان ادامه تحت نظر و تحمل سلب آزادی توسط فرد اشاره می‌کرد و از سوی دیگر تعیین پزشک را منحصر به اختیار دادستان نمی‌کرد. امروزه در حوزه علوم پزشکی، پزشک معالج یا پزشک خانواده، که از پرونده سلامت فرد مطلع است، به یک رویه پذیرفته شده تبدیل شده است. از طرفی گاهی نیاز به مداخله فوری یک پزشک متخصص است که در صورت اصرار دادستان بر پزشک مورد اعتماد خود، ممکن است جان متهم بیمار در معرض خطر جدی قرار گیرد. همچنین چنانچه فرد تحت نظر با وجود شرایط نامناسب جسمانی تقاضای معاینه پزشکی نکند، قانون تعیین تکلیف کرده است.

کمیسیون پیشگیری از جرم و عدالت کیفری سازمان ملل در تاریخ ۲۱ می ۲۰۱۵، منشور جدید «قواعد حداقل نحوه رفتار با افرادی که آزادی آنان سلب شده است» را تصویب کرد. این

قواعد در واقع نسخه روزآمد شده قواعد سال ۱۹۵۵ ژنو درخصوص نحوه رفتار با زندانیان است که به پاس قدردانی از کسی که یک چهارم عمر خود، یعنی ۲۷ سال را در زندان سپری کرده است، بنام نلسون ماندلا نام‌گذاری شده است. این منشور مشتمل بر ۱۲۲ قاعده است که در واقع قانون رفتار جهانی با افراد محروم از آزادی و نیز مدیریت اماکن محل نگهداری این دسته، اعم از محکوم کیفری، محکوم مالی، بازداشت موقت و تحت نظر، را تشکیل می‌دهد. از جمله این قواعد، کنترل بهداشتی نظام‌مند و عمیق شرایط زندگی افراد محروم از آزادی توسط یک پزشک (قاعده ۳۵) است.

کنترل از طریق شیوهای فنی (ثبت و ضبط): ضابط قضایی باید بلافاصله پس از شروع تحت نظر، کلیه حقوق فرد مظنون را به وی ابلاغ و مراتب را به امضای وی برساند. همچنین در راستای فراهم کردن زمینه کنترل اقدامات حین تحت نظر، پلیس قضایی در حقوق فرانسه به استناد ماده ۶۴ قانون آیین دادرسی کیفری ملزم شده است در صورت جلسه، محورهای زیر را قید کند: ۱- روز و ساعتی که وی تحت نظر قرار گرفته است؛ ۲- روز و ساعتی که متهم تحت نظر، نزد قاضی حاضر شده است؛ ۳- علت تحت نظر قرار گرفتن متهم؛ ۴- مدت زمانی که تحت بازجویی بوده است؛ ۵- مدت زمان استراحت بین بازجویی‌ها؛ ۶- ساعات صرف غذا.

ماده ۵۳ قانون آیین دادرسی کیفری ایران نیز ثبت محورهای یادشده در صورت جلسه تحت نظر را الزامی کرده است. نکته مهم البته نوع پاسخ به این درخواست‌ها و نیز چگونگی انعکاس محورهای مختلف در صورت جلسه است. ماده ۵۲ همین قانون نیز اگرچه مقرر داشته است «هرگاه متهم تحت نظر قرار گرفت، ضابطان دادگستری مکلف اند حقوق مندرج در این قانون در مورد شخص تحت نظر را به متهم تفهیم و به صورت مکتوب در اختیار وی قرار دهند و رسید دریافت و ضمیمه پرونده کنند»، ولی فهرستی از این حقوق مربوط به این ماده را تهیه نکرده است. تهیه یک فهرست مشخص از حقوق مختلف متهم تحت نظر و الزام ضابطان به تفهیم آن واجد کارکرد آموزشی است و به نهادینه شدن حفظ این حقوق توسط کنش‌گران تحقیقات پلیسی کمک می‌کند. از سوی دیگر، اگرچه نیروی انتظامی براساس آیین‌نامه نحوه ایجاد بازداشتگاه‌های انتظامی، ملزم شده است به منظور انجام مراقبت‌های الکترونیکی و

پیشگیری از تخلفات و حوادث، نسبت به نصب دوربین‌های مداربسته در بازداشتگاه‌های انتظامی، اقدام کند، ولی در ارتباط با تحت نظرگاه با چنین تکلیفی روبرو نیست، و خود براساس طرح‌های مختلف، از جمله طرح خوشایندسازی و طرح تحول کلاتری‌ها و پاسگاه‌ها و دستورالعمل داخلی رعایت حقوق شهروندی متهمان، اقدام به تجهیز تحت نظرگاه‌ها کرده تا از عواقب ناگوار آن در امان باشد، زیرا تجهیز تحت نظرگاه به دوربین‌های کنترل از یک‌سو در پیشگیری از جنایت بر خود در این مکان موثر است و از سوی دیگر به ثبت رفتار ضابطان در مواجهه با متهمان تحت نظر کمک می‌کند. اما، الزام دیگر پلیس ایران، ثبت ورود و خروج متهمان به تحت نظرگاه‌ها و تن‌پیمایی از متهمان است تا در حین تحویل و تحویل متهمان از ایراد هرگونه آسیب به وی پیشگیری به عمل آید و از طرفی حوادث اتفاقی در حین جابه‌جایی آنها موجبی برای ایراد اتهام به کارکنان پلیس نباشد و بدین وسیله از کارکنان پلیس نیز صیانت به عمل می‌آید.

قانون‌گذار فرانسه البته پلیس را به ثبت صوتی - تصویری تحقیق از متهمان تحت نظر نیز ملزم می‌کند. این الزام به ضبط، پلیس را از مکتوب کردن بازجویی‌ها در قالب صورت جلسه معاف نمی‌کند. هدف قانون‌گذار فراهم کردن زمینه بررسی انطباق بین محتویات صورت جلسه و ضبط صوتی و تصویری است. بنابراین بر این اساس، این فیلم فقط در صورت اعتراض یکی از طرفین پرونده به محتوای صورت جلسه و براساس تصمیم قاضی، قبل از جلسه رسیدگی قابل مشاهده است. البته قانون‌گذار انتشار فیلم ضبط شده را جرم و برای آن مجازات حبس و جزای نقدی پیش‌بینی کرده است.

بحث و نتیجه‌گیری

از جمله تاسیسات در فصل دوم قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ که با عنوان «ضابطان دادگستری و تکالیف آنان» پیش‌بینی شده و موضوع تحولات و اصلاحات مختلف قرار گرفته است، تحت نظر است. بر همین اساس در این قانون، با الهام از قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، هشت ماده به تحت نظر و حقوق دفاعی متهم تحت نظر اختصاص یافته است که البته با توجه به تحولات هم‌چنان نیازمند اصلاح است. ولی محل نگهداری متهم تحت نظر

یا تحت نظر گاه با وجود اهمیت و نیز فراوانی خطراتی که در آن محیط در کمین متهم است و نیز کنترل آن، کمتر توجه قانون‌گذار را به خود جلب کرده است و به عبارتی انعکاس مصادیق آن محدود به چند دستورالعمل و آیین‌نامه اجرایی است. در واقع، رعایت حقوق مختلف موضوع ماده ۴۶ تا ۵۳ قانون آیین دادرسی کیفری توسط ضابطان، از جمله در تحت نظر گاه و نیز پیشگیری از تعرض به کرامت انسانی و حقوق شهروندی متهم تحت نظر، منوط به کنترل آن توسط مقامات قضایی اعم از دادسرا و دادگاه از یک‌سو و یک مقام مستقل خارج از دستگاه قضایی که توسط قانون‌گذار تعیین شود، از سوی دیگر است.

این کنترل موجب می‌شود ضابطان عام و خاص با متهم رفتار منصفانه داشته و کرامت انسانی آنان را رعایت کنند. رفتار موهن، تحقیرکننده و خلاف کرامت از جانب ضابطان، در بین شهروندان احساس بی‌عدالتی ایجاد کرده و از مشروعیتش می‌کاهد. برای پلیس مشروعیت عبارت است از پذیرش توسط شهروندان، یعنی شناسایی حق اعمال قدرت از طرف شهروندان. زمانی که این مشروعیت به دست آید، شهروندان از پیروی داوطلبانه از قانون و نه تحت اجبار، احساس رضایت می‌کنند. به میزانی که پلیس با متهمان با احترام و رعایت حقوق آنان برخورد کند، به همان میزان بر مشروعیتش افزوده می‌شود و همکاری مردم با پلیس نیز بیشتر می‌شود. در واقع، حقوق بنیادین متهم، به طور اجتناب‌ناپذیر باید ابزار و شیوه‌های مبارزه با جرم را هدایت و جهت‌دهی کند؛ زیرا راه و روش مبارزه با جرم، نقض حقوق بنیادین بشر نیست، بلکه تأمین و رعایت این حقوق، خود یک تدبیر پیشگیرانه محسوب می‌شود. بازرسی‌های اتفاقی مقام اداری و ارایه گزارش آن به مردم و نیز مجلس قانون‌گذاری، کنترل فنی تحت نظر گاه‌ها، معاینه مستمر پزشکی، تن‌پیمایی از متهمان، ثبت دقیق ورود و خروج متهمان و... می‌تواند در پیشگیری از تعرض به حقوق مقرر در قانون اساسی و نیز قوانین عادی برای این دسته از متهمان نقش اساسی ایفا کند. بنابراین شایسته است، الف- قانون‌گذار: حداقل‌ها یا استانداردهای یک تحت نظر گاه از جمله مساحت، نور، سیستم گرمایشی و سرمایشی، کف پوش، سرویس بهداشتی، دسترسی به آب، تجهیز به دوربین‌های کنترل، امکان تماس و... را تعیین تا معیار کنترل نیز عینی و قابل اصلاح براساس این معیارها باشد.

تحت نظرگاه‌های مختلف را تحت نظارت سازمان زندان‌ها قرار دهد. سازمان زندان‌ها را مکلف کند به صورت دوره‌ای از تحت نظرگاه‌ها بازدید و گزارش بازدید را ضمن ارایه به نمایندگان، در روزنامه رسمی منتشر کند. نیروی انتظامی را ملزم کند نتایج اقدامات خود در خصوص رفع ایرادات نهادهای ناظر در خصوص تحت نظرگاه را به اطلاع نمایندگان برساند. ب: دادستان‌ها برای برآورد تأثیر رویکرد و نوآوری‌های قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ بر تحول رویه و رفتار پلیسی در تحت نظرگاه، به طور منظم، برای ضابطان، دوره‌های آموزش حقوق بنیادین متهمان تحت نظر برگزار کنند.

فهرست منابع

- ابراهیمی، شهرام. (۱۳۸۷). پیشگیری از جرم در چالش با موازین حقوق حقوق بشر. رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه تهران.
- اردبیلی، محمدعلی. (۱۳۹۶). نگهداری تحت نظر. مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری. چاپ هفتم. تهران: انتشارات سمت.
- آشوری، محمد و سپهری، روح‌الله (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه. آموزه‌های حقوق کیفری. شماره ۶.
- جلیلود، سارا. (۱۳۹۵). پیشگیری از نقض حقوق شهروندی از سوی ضابطان دادگستری با تأکید بر ماده ۳۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲. پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی. دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.
- جندلی، منون. (۱۳۹۵). درآمدی بر پیشگیری از بزهکاری. (ترجمه شهرام ابراهیمی). چاپ دوم. تهران: نشر میزان.
- حیدری، الهام (۱۳۹۴). حقوق دفاعی متهم در دوران تحت نظر در قانون آیین دادرسی کیفری و بررسی تطبیقی آن با حقوق انگلستان. فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی. ۲۰(۷۱).
- خانعلی‌پور و اجارگاه، سکینه. (۱۳۹۰). پیشگیری فنی از جرم. چاپ اول. تهران: نشر میزان.
- ساقیان، مهدی (۱۳۹۳). تحولات حق متهم بر داشتن و کیل در مرحله تحت نظر در حقوق فرانسه و ایران. مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی. ۱(۱).

- کوشکی، غلام‌حسن و سهیل مقدم، سحر. (۱۳۹۵). مطالعه تطبیقی حقوق شخص تحت نظر در نظام دادرسی کیفری ایران و آمریکا. مجله حقوقی دادگستری. ۸۰(۹۴).
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۹۶). گفتمان سیاست جنایی قانون‌گذار در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲. در حج اندیشه، یادنامه استاد دکتر ناصر قربان‌نیا. قم: انتشارات دانشگاه مفید.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۸۸). رویکرد جرم‌شناختی قانون حقوق شهروندی. (درباره رابطه آیین دادرسی کیفری و جرم‌شناسی). در مجموعه مقالات همایش حقوق شهروندی. چاپ اول. نشر گرایش.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۷۵). سیاست جنایی سازمان ملل متحد. مجله تحقیقات حقوقی. شماره ۱۸.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۸۸). قوه قضاییه در سنجه حکمرانی خوب. دیپاچه در: نقش رییس قوه قضاییه در فرآیند کیفری. چاپ اول. تهران: نشر دادگستر.
- Jacqueline Hodgson et Geneviève Rich L'avocat et la garde à vue. (1995). expérience anglaise et réflexions sur la situation actuelle en France, RSC. p. 319.
- Le Contrôleur général des lieux de privation de liberté. (2016). Rapport d'activité.
- Olivia Berthet Pawlotsky. (2011). Le contrôle de la garde à vue, Mémoire, Université de Paris 2.